

„A MAGYAR NEMZET ÉLŐ ESZMÉNYÜLÉSE”
KOSSUTH LAJOS 1867 UTÁNI TEVÉKENYSÉGE

„A MAGYAR NEMZET ÉLŐ ESZMÉNYÜLÉSE”

KOSSUTH LAJOS
1867 UTÁNI TEVÉKENYSÉGE

A VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár,
a Magyar Történelmi Társulat és a Magyar Nemzeti Múzeum
2019. október 8-án a Magyar Nemzeti Múzeumban
rendezett konferenciájának előadásai

VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár
MAGYAR NAPLÓ
Budapest, 2021

Lektorálta
Hermann Róbert

Szerkesztő
Kocsis Annamária

© Szerzők, 2021
© VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, 2021
© Magyar Napló, 2021

ISBN 978-963-541-036-1

ISSN 2498-4493

TARTALOM

Bevezetés	7
Kovács Emőke: „mindinkább úgy rémlik előttem, hogy nem lennék fölösleges odahaza...” Kossuth Lajos és Irányi Dániel kapcsolata 1867 után	11
Nagy Noémi: „Saulusból Paulus”: Az öreg Kossuth a nemzetiségi kérdésről ...	24
Ligeti Dávid: Kossuth Lajos és a Balkán (1876–1879)	42
Hermann Róbert: Kossuth Lajos kiadatlan vitairata Görgeiről	56
Csorba László: Az öreg Kossuth – Széchenyiről	92
Lajtai L. László: Kossuth Lajos és a magyar állampolgárság törvényi szabályozása, avagy a „Lex Kossuth” és előzményei	128
Kovács Kálmán Árpád: Kossuth Lajos emigrációs vallás- és egyházpolitikai megszólalásai az 1870-es években	163
Schwarczwölder Ádám: „...mert Magyarországon a halál is politizál”. A Wekerle-kormány, az egyházpolitikai törvények és Kossuth halála	188
Debreczeni-Droppán Béla: „Nem temetés volt ez, hanem megdicsőülés.” Kossuth Lajos temetése a Nemzeti Múzeumból	213
Névmutató	247
Földrajzi nevek mutatója	256
A kötet szerzői	259

NAGY NOÉMI

„SAULUSBÓL PAULUS”:¹ AZ ÖREG KOSSUTH A NEMZETISÉGI KÉRDÉSRŐL

„[M]ég a jobb ember is [...] csak későn barátkozhatik meg minden corollariumával azon eszméknek, melyeket hó kebelével felfogott, a nélkül, hogy akkor, midőn felfogá, azoknak lánczolatán végigment, s magának számot adott volna, vajjon képes leend-e [...], hogy mindent akarjon, mit következetesen akarni kell?”²

Talán nincs is olyan közéleti-politikai kérdés, amelyről a kivételesen széles látókörű, rendkívül művelt, több nyelven olvasó és író Kossuth Lajosnak ne lett volna véleménye. Páratlanul hosszú élete számára tán nem volt áldás – utolsó éveiben különösen sokat kesergett –, de a történész (jogtörténész) közönségnek mindenképpen, hiszen a 19. század egyik legnagyobb államférfija bőséges iratanyagot hagyott maga után; a tollat gyakorlatilag csak a halálos ágyán tette le. Természetesen a nemzetiségpolitikáról is bőven volt mondanivalója. A nemzetiségi kérdés a dualizmus-kori Magyarország egyik legfontosabb, állandóan napirenden lévő problémája volt, olyannyira, hogy a szakirodalomban az a vélemény sem ritka, miszerint a magyar (és osztrák) kormány elhibázott nemzetiségi politikája vezetett az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlásához.³ (Ez persze nyilván csak az érem egyik oldala.) Ugyanakkor az öreg Kossuth nemzetiségi kérdésben kifejtett nézetei csekély tudományos érdeklődésre tartanak számot, az 1868. évi nemzetiségi törvény szellemiségével pedig egy-

¹ MIKÓ Imre: *Kossuth Lajos és a nemzetiségi kérdés*. Különlenyomat a Kisebbségi Körlevél VIII. évfolyamának 3–4. számából. Kecskemét, Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda-Rt., 1944. 4. (A továbbiakban: MIKÓ, 1944.)

² KOSSUTH Lajos: Szemle és értesítés. *Pesti Hirlap*, 1843/247. In: *Kossuth Lajos iratai*. XIII. köt. S. a. r. HELFY Ignác – KOSSUTH Ferencz. Budapest, Athenaeum, 1880–1916. 117. (a továbbiakban: KLI XIII. köt.) Az idézetre Feleky László tanulmányának köszönhetően bukkantam rá, aki a forrás megjelölése nélkül – átiratban – közli azt Kossuth nemzetiségpolitikai irányváltásának jellemzésére (bár azt Kossuth teljesen más kontextusban írta, még „pálfordulása” előtt). FELEKY László: Kossuth Lajos nemzetiségi politikája. *Magyar Figyelő*, 1914/1. 177.

³ A korabeli szerzők közül kiemelhetjük Jászi Oszkárt és a magyar nemzetiségpolitika leghíresebb külföldi bírálóját, a Scotus Viator álnéven publikáló skót Seton-Watsont. Ld. pl. JÁSZI Oszkár: *A Monarchia jövője. A dualizmus bukása és a dunai egyesült államok*. Budapest, Maccenas, 1988 [1918]. – SETON-WATSON, Robert: *Racial Problems in Hungary*. London, Archibald Constable and Co., 1908.

általán nem szokás kapcsolatba hozni.⁴ Jelen tanulmány ezt a hiányt szeretné némi képp pótolni.

Kossuth nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos hozzáállása két, egymástól élesen elhatárolható fejezetre osztható: az 1848/49-es forradalom és szabadságharc előtti és utáni korszakra. Életútja első felében, az *Országgyűlési és Törvényhatósági Tudósítások* megindításától kezdve, Kossuth a magyar reformok és a francia szabadság-eszmék bajnoka, aki a rendekre tagolt és elmaradott országból magyar nemzeti államot akart teremteni.⁵ Közismertek a *Pesti Hirlap* 1842. évi 183. számában közzétett, gondolkodását a szabadságharc előtti másfél évtizedben fémjelző sorai: „a magyar törvényhozás az ország idegen ajku lakosait nyelvöktől megfosztani nem csak soha nem szándékozott, de sőt elismeri, miképen a magányélet nyelvviszonyaiba törvény által kényszerítőleg beavatkozni jogtalanság volna, más részről azonban joga van megkivánni, hogy Magyarországon a közigazgatás, akár polgári, akár egyházi legyen az, úgy a törvényhozás, mint törvényvégrehajtás, kormányzás, igazságszolgáltatás, közbátorság, rendőrség, egyenes és mellékes adók s közigazdaság körében magyar legyen.”⁶ „Ennél kevesebbet tenni gyávaság, többet *parancsolni* zsarnokság; mi reánk nézve mindkettő öngyilkolás volna [...]”⁷

Kossuth a magánéleti nyelvszabadság mellett tört lándzsát, de a hivatalos életben csak a magyar nyelv használatát tudta elképzelni, s ennek a nemzetiségekre tett hatását eleinte nem ismerte fel. Pálfordulása pályája második felében, a szabadságharc, de még inkább az emigráció alatt következik be. Ekkor látja be, hogy a magyar nemzeti eszme hangoztatása a nemzetiségeket a magyarság ellenségeivé teszi,⁸ márpedig a nemzetiségekkel való összefogásra éppen Magyarország állami egysége és függetlensége érdekében nagy szükség van. Ekkor már terveket dolgoz ki, tárgyalásokat folytat és aktívan keresi a nemzetiségek és a szomszéd népek vezetőivel való

⁴ Ritka kivétel Görög Imre írása, aki az emigrációba vonult Kossuth és a kiegyezés létrehozói, elsősorban Eötvös nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos nézetei közötti párhuzamokról (is) értekezik. GÖRÖG Imre: Kossuth Lajos és báró Eötvös József nemzetiségi politikája a szabadságharc után. *Történeti Szemle*, 1913/2. 542–575.

⁵ MIKÓ, 1944. 3. Ld. hozzá részletesen: *A nemzetiségi kérdés Kossuth és kortársai szemében*. Szerk. KISS Gábor Ferenc – ZAKAR Péter. Szeged, Belvedere, 2003.

⁶ Bánat és gondolkodás. Közli: *Kossuth Lajos iratai*. XII. köt. S. a. r. KOSSUTH Ferenc. Budapest, Athenaeum, 1906. 410–411.

⁷ Uo. 410.

⁸ Úgy tűnik, a nemzetiségek élete végéig nem bocsátottak meg Kossuthnak, legalábbis erre utal az a tény, hogy a 80. születésnapját ünneplő emigrációs hőst üdvözlő iratok közül feltűnően hiányoztak a nemzetiségek, s az ünnepelt maga is megjegyezte, hogy a nemzetiségek ellenszenvvel viszonyulnak emlékéhez. MIRU György: A nemzet emlékezik, Kossuth emlékeztet, születésének 80. évfordulóján. *Századok*, 2017/6. 1285.

megbékélés lehetőségét,⁹ így próbálván „új arcvonalat felállítani a főellenség, Ausztria ellen.”¹⁰ Abban is nagy szerepe volt, hogy a Szegeden ülésező országgyűlés elfogadta a nemzetiségek jogairól szóló törvényjavaslatot, amiből végül a szabadságharc bukása folytán törvény nem lehetett.¹¹ Az 1849. július 28-i képviselőházi javaslat a faj-, nyelv-, valláskülönbségre való tekintet nélküli egyenjogúság talaján próbálta rendezni a nemzetiségi kérdést, amely elv – látni fogjuk – Kossuth emigrációs írásában is „vezérsillagként” vonul végig.

Míg Kossuth szabadságharc előtti/alatti nézetei a nemzetiségi kérdéstről közismertnek tekinthetők, addig az emigrációs időszakról jóval kevesebb szó esik a szakirodalomban. Az 1849-től a „turini remete” haláláig tartó közel fél évszázadot a nemzetiségi kérdés kossuthi megközelítésének szempontjából öt kisebb időszakra oszthatjuk, amelyeket egy-egy dokumentumhoz vagy kiugró eseményhez köthetünk. 1851-ben készül el a kütahyai alkotmányterv, 1862-ben a Dunai Konföderáció tervezete. A kiegyezést közvetlenül megelőző időszakban rengeteget ír az osztrák–magyar „vegyes házasság” káros hatásairól, beleértve annak a nemzetiségi kérdésre gyakorlandó katasztrofális következményeiről. A témának külön lapot is alapít, *Negyvenkilencz* címmel. 1867 után már nem mond újat: ha a nemzetiségi nézeteiről kérdezik, akkor minden esetben az 1851–67-es írásaira utal vissza. Végül, az 1878-as keleti események után úgy véli, a nemzetiségi kérdés belügyi intézkedésekkel már nem megoldható, ezért nem is tanácsos megnyilatkozni ebben a tárgyban. Egyetlen vonatkozásban teszi meg mégis újra: az erdélyi magyarok elrománosodásának kapcsán. Az alábbiakban ezekről az állomásokról lesz szó bővebben.

A kütahyai alkotmányterv

A törökországi száműzetésben készített tervezetben (teljes címén: *Javaslat Magyarország jövő politicalai szervezetét illetőleg, tekintettel a nemzetiségi kérdés megoldására*)¹² Kossuth olyan széleskörű szabadságjogokat irányoz elő a magyar-

⁹ KEMÉNY G. Gábor: 1848/49. évi törekvések a nemzetiségi megbékélésre. *Történelmi Szemle*, 1986/2. 287–288.

¹⁰ MIKÓ, 1944. 4.

¹¹ CSORBA Béla: Kossuth és a kisebbségi autonómia eszméje. *Híd*, 2002/8–9. 1145. (A továbbiakban: CSORBA, 2002.)

¹² A tervnek több szövegváltozata ismert, magam négyet vettem egybe e tanulmány készítése során: Ács Tivadar közlését, aki a dokumentumot Horváth Mihály, a neves történetíró-püspök saját kezű másolata alapján, a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárában őrzött kézirati csomóból vette át, Horváth pedig Teleki László gróf kézirati hagyatékában bukkant az iratra. Ács Tivadar: *Kossuth demokráciája*. Budapest, Szociáldemokrata Párt, 1943. 53–74. (a továbbiakban: Ács, 1943.) Rész-

országi nemzetiségek számára, amelyek biztosítására még a 67-es államférfiak sem mertek vállalkozni.¹³ A tervezet szellemisége valóban egyértelműen felfedezhető az 1868. évi nemzetiségi törvényén, mégpedig elsősorban az egyéni jogokra épülő rendezésben. Kossuth kiindulópontja az, hogy a nemzetiségi kérdés volta-képp a vallásszabadsággal analóg, abba az államnak nem szabad beleavatkoznia, hanem az egyesülési jog biztosításával kell lehetővé tennie a nemzetiségi érdekek előmozdítását: „Valamint a vallás, a nemzetiség is társas érdek. Ehhez, mint amahoz az államnak, mint ilyennek, semmi köze. Az alkotmány biztosítván az egyesülhetési jogát, a polgároknak szabad nemzetiségi mint egyéb érdekeik védelme s fejlesztése végett egyesülni s egyesületeket szervezni községenként, megyénként, országosan [...]”¹⁴

Az önkormányzatiság mint vezéreszme lefektetésén túl Kossuth a hivatalos nyelvhasználatra vonatkozó előírásokat fogalmaz meg a törvényhozás, a kormányzat, a megyei és községi igazgatás, valamint az igazságszolgáltatás területén. Egyedül a kormányzat és a törvényhozás esetén irányozza elő a magyar mint hivatalos nyelvhasználatát – azzal, hogy a kormány a nem magyar nyelvű megyéknek küldött közleményét, rendeletét köteles lefordítani, és fordítva, a nem magyar nyelvű megye kormányhoz intézett jelentéséhez fordítást csatol. Az országgyűlési jegyzőkönyvek magyarul vitetnek, de a törvényhozás tagjai az országban divatozó bármely nyelven felszólalhatnak, továbbá a törvényeket valamennyi nyelvre le kell fordítani és ki kell hirdetni. A megyei és a községi igazgatásban Kossuth a többségi elvet tekinti meghatározónak: „mindenhol a többség fogja elhatározni, micsoda nyelven vitessenek

leteket közöl PAJKOSSY Gábor az alábbi válogatásban: *Kossuth Lajos*. Budapest, Új Mandátum, 1998 (1999). 107–116. A kútahtyai tervnek egy igen rövid kivonata (alapelvei és a nemzetiségi kérdésre vonatkozó része) megtalálható a *Kossuth Lajos összes munkái* sorozatban is, egy 1859. június 22-én kelt levél mellékleteként közli: KOSSUTH Lajos: *Irataim az emigrációból*. I. köt. Budapest, Athenaeum, 1880. 453–454. (a továbbiakban: KOSSUTH, 1880.) Egy hosszabb, de nem teljes változatot 1870. május 5-én küldött Kossuth Irányi Dánielnek: *Kossuth Lajos iratai*. VIII. köt. S. a. r. KOSSUTH Ferenc. Budapest, Athenaeum, 1900. 283–294. (a továbbiakban: KLI VIII. köt.) Az egyes szövegváltozatokat (a KLI VIII. kötetében megjelent kivételével) felsorolja, illetve a szöveg kritikai jellegű kiadását adja SPIRA György: *Kossuth és alkotmányterve*. Debrecen, Csokonai, 1989. A bevezető tanulmányt újraközölte SPIRA György: *Vad tűzzel*. Budapest, Osiris, 2000. 337–364. Kossuth halálának 100. évfordulójára látott napvilágot a szöveg egy újabb kiadása, a szövegváltozatok jelzése nélkül. KOSSUTH Lajos: *Javaslat Magyar Ország jövő politikai szervezetét illetőleg – tekintettel a nemzetiségi kérdés megoldására*. A történeti bevezetőt írta GERŐ András. Budapest, Budapest Főváros Levéltára, 1994. V. ö. még TÖTH László: Kossuth kútahtyai alkotmánytervének 1860. évi győri kiadása. *Arrabona*, 34. (1995) 5–53. A jelen lábjegyzetben feltüntetett forráskiadványok egy részére Hermann Róbert professzor hívta fel a figyelmemet, akinek ezúton is köszönöm a segítségét.

¹³ KRISTÓFFY József: *Magyarország kálváriája. Az összeomlás útja. Politikai emlékek 1890–1926*. I–II. köt. Budapest, Wodianer, 1927. 69.

¹⁴ KOSSUTH, 1880. 453–454.

a közügyek, a kisebbségnek joga sértetlen hagyatván”.¹⁵ A kisebbségi jogok védelmére az azt jelenti, hogy a más ajkú polgároknak is joguk van saját nyelvükön felszólalni a községi és megyei gyűléseken, illetve panaszukat, kérelmeiket a községi, megyei tisztviselőkhöz saját nyelvükön benyújtani. A többségi elven elfogadott közigazgatási nyelv lesz irányadó az igazságszolgáltatásban is, azaz ezen a nyelven folyik a tárgyalás és hoznak ítéletet, de a „vádoló és vádlott” a tárgyaláson saját nyelvét használhatja. Ami az oktatást illeti, Kossuth a községi elnevezés feltételül legalább egy elemi iskola alapítását szabta, melynek tannyelvét a község határozza meg. Ugyanakkor a tanszabadság alkotmányos jogának értelmében a más nyelvű közösségek (egyletek, vallási közösségek, magánszemélyek) is alapíthatnak iskolát, s mindenkinek jogában áll iskolát választani.¹⁶

Kevésbé ismert, hogy – az Ács Tivadar által közölt szövegváltozat tanúsága szerint – már ekkor megjelenik Kossuthnál a konföderációs gondolat, bár ezt még nem fejti ki: „Ilyen fővonásaiban a szervezet, melyet hazámnak ajánlok. Vezéreszmém: az önkormányzatiság elve; az egyéntől föl az összes államig, minden rétegeken keresztül logicus következetességgel keresztül vive. [...] Azonban, ha nemzetem azt hinné, hogy akár saját biztossága, akár a népek solidaritása tekintetéből, még bővebb biztositékok kívánatosak – azokat a szomszéd nemzetekkel szövetség eszméjében találandja fel.”¹⁷ Fontos része Kossuth elgondolásának az is, hogy a nemzetiségi kérdés megoldására előadott országszerkezeti javaslatot csak „az egymással vegyesen Magyarország területén lakó népfajok” vonatkozásában tartotta irányadónak, a horvát, szlavón és dalmát társországok tekintetében nem. Részükre teljes belkormányzati függetlenséget, sőt, akár abszolút közjogi önállóságot is elképzelhetőnek tartott, hiszen „nem illenék a magyar nemzet szabadságszerető indulatához, az ő akaratjuk ellenére a társas kapcsolathoz ragaszkodni”.¹⁸

A Dunai Confoederatio tervezete

1861-ben Kossuth Itáliába, Turinba (Torinóba) költözött, ahol egyre nagyobb aggodalommal követte nyomon a kiegyezéshez vezető osztrák–magyar tárgyalásokat. A dunai konföderációs tervet¹⁹ abban a szövegváltozatban, ahogyan ismerjük, Klapka

¹⁵ Uo. 454.

¹⁶ Csorba Béla szerint Kossuth a kütahyai tervben voltaképpen egyfajta személyi autonómiát vázolt fel, amellyel jócskán megelőzte korát. CSORBA, 2002. 1150–1152.

¹⁷ Javaslat. Magyarország jövő politikai szervezetét illetőleg... In: ÁCS, 1943. 68., 70.

¹⁸ Uo. 71–72.

¹⁹ Dunai szövetség. Közli: *Kossuth Lajos iratai*. VI. köt. S. a. r. KOSSUTH Ferenc. Budapest, Athe-

György állította össze, majd annak Kossuth és Canini olasz kormány megbízott által megvitattott szövegváltozatát Pulszky Ferenc vetette papírra. Kossuth 1862. május 1-én kisebb módosításokkal és aláírásával látta el a szöveget, majd tájékoztatásul megküldte Helfy Ignácnak, aki azt – mint kiderült, Kossuth szándékával ellentétesen – 1862. május 18-án megjelentette lapjában, az olasz–magyar összefogást szorgalmazó milánói *L'Alleanza*-ban. A szöveget később Kossuth sajátjaként ismerte el, de részletes felvilágosításokat fűzött hozzá.²⁰ A Dunai Szövetség Magyarországból, Erdélyből (népszavazás alapján akár Magyarország részeként, akár önálló államként), Szerbiából, Horvátországból és Romániából állna. A szövetség alapító szerződését egy erre a célra összehívott törvényalkotó gyűlés készítené, amely egyúttal a szövetség hivatalos nyelvéről is döntene, ugyanakkor mind a törvényhozó, mind a végrehajtó hatalom (szövetségi tanács) gyakorlatában minden tag saját anyanyelvét használhatná. A nemzetiségi kérdést a dunai konföderációs tervezet a kúthai alkotmánytervvel szemben nem az egyes hatalmi ágak szerint szétbontva, a dokumentum különböző részeiben tárgyalja, hanem a különböző nemzetiségek és vallásfelekezetek egymáshoz való viszonyáról szóló 11. pontban szabályozza, „a tulajdonképeni Magyarország” területére vonatkozóan:²¹

- a) Minden község maga határoz hivatalos nyelve fölött. E nyelven fognak folyni szóbeli tanácskozásai; készülni jelentései és levelei a megyefőnökhöz, kérvényei a kormányhoz és a diétához. Minden község maga szabja meg azt is, iskoláiban melyik legyen a tannyelv?
- b) Minden megye szótöbbséggel dönti el, hogy a közigazgatásban melyik nyelv használtassék? E nyelven fognak folyni a szóbeli tárgyalások, szerkesztetni a jegyzőkönyvek s a levelezések a kormánnyal. A kormány viszont szintén e nyelven válaszol s fogalmazza minden rendeletét.
- c) A parlamenti tárgyalásoknál minden képviselő tetszés szerint használhatja az országban divó nyelvek bármelyikét.
- d) A törvények a megyékben és községekben otthonos valamennyi nyelven fognak közzététetni.

naeum, 1898. 9–12. (a továbbiakban: KLI VI. köt.) V. ö. *Kossuth Lajos üzenetei*. Vál. SZABAD György. Budapest, IKVA, 1994. 245–248. (a továbbiakban: SZABAD, 1994.) Utóbbi közlés a KLI VI. köt. 9–12. lapjain megjelent fordítást követi, de a kiegészítések a francia eredeti kéziratra támaszkodnak: Archivio Centrale dello Stato, Roma, Fondo Ricasoli, B. L F. 2/g.

²⁰ SZABAD, 1994. 245.

²¹ Ezek az elvek a dokumentum tanúsága szerint már a magyar bizottságnak Turinban, 1860. szeptember 15-én közzétett emlékiratában is szerepeltek.

- e) Az ország lakói szabadon egyesülhetnek, nemzetiségük érdekében nagy nemzeti egyleteké (consortii) szervezhetnek kényük-kedvük szerint, s tarthatnak kisebb-nagyobb gyűléseket és időhöz kötött értekezleteket választási ügyeik elintézése végett. Egyszersmind választhatnak maguknak nemzetiségi főnököt, a kit vojvodának, hospodárnak vagy más effélének nevezhetnek.
- f) Templomaik és iskoláik fölött intézkedni a nemzetiségi egyletekre bízhatják, szabadon választva főpapjaikat s czimezve ezeket patriarchának, metropolitának vagy más effélének.
- g) Statutumokat hozhatnak szervezetük s nemzetiségi és vallási érdekeikre vonatkozólag.
- h) Az állam csupán egyet követel tőlük, azt, hogy határozataik és tetteik nyilvánosságra hozassanak.²²

Látható, hogy a nemzetiségeket érintő részében a kütahyai és a dunai konföderációs terv tartalmilag teljesen megegyeznek (bár utóbbi kevésbé részletező): a községek és a megyék maguk határoznak hivatalos nyelvükről (a többségi elv alapján), a parlamenti tárgyalásokon az országban használt bármely nyelven fel lehet szólalni és minden nyelven közzé kell tenni a törvényeket. A rendezés alapja mindkét esetben az egyesülési jog, azaz az önkormányzatiság.

Felvilágosításaiban²³ Kossuth több ponton is részletes magyarázatot fűzött a Dunai Szövetség tervéhez, ezek viszont alig érintették a nemzetiségi kérdés tekintetében korábban kifejtett nézeteit. Az egyetlen újdonság a szerb nemzetiségnek sajátos helyzetére tekintettel adott engedmény volt: „[...] mivel Magyarországon egyetlen egy vármegye sincs, melyet vagy tisztán szerbek laktának, vagy a melyben csak túlnyomó többséggel is birnának, annál fogva alig van megye, hol a többi lakosok sérelme nélkül a szerb nyelv politikai érvényességre számíthatna, annak részemről nem volnék ellene, hogy a bánáti határőrvidék szerbek által lakott részeiből s a Csajkás kerületből, ha szükség, a szomszéd megyékből is némely szerbek által lakott részek hozzácsatolásával [...] két új megye alkottassék [...]”²⁴ A két új, szerb többségű megye létrehozásán kívül azonban rendíthetetlenül ragaszkodik az ország területi integritásához és politikai egységéhez. Ez az a határ, amelyet a nemzetiségi kérdés intézésénél szentnek és sérthetetlennek tekint. Ezen határon belül az igazságosság, méltányosság és testvériesség kívánalmainak szívesen eleget tesz, de

²² Dunai szövetség. Közli: KLI VI. köt. 11–12.

²³ Felvilágosítások a Dunai Conföderatio projectumához. Közli: KLI VI. köt. 12–23.

²⁴ Uo. 18.

„az országnak nyelvek szerinti feldarabolását s politikai egységének nyelvek szerinti szétszaggatását hongyilkosságnak tartom, s abban részemről soha, de soha és semmi áron részes nem leszek.”²⁵ Ehhez haláláig tartotta magát. A *Felvilágosítások*ban ismét kifejti, hogy Horvát-, Tót- és Dalmátországokat nem pusztán nemzetiségnek, hanem nemzetnek tekinti, melyeknek ennél fogva szuverén joguk van ügyeik felett rendelkezni.²⁶ Erdéllyel kapcsolatban azonban ez nem áll, hiszen erdélyi nemzetiség nincs és soha nem is volt, ráadásul államjogi szempontból is más a két terület helyzete. S noha Erdély „Magyarország ős-eredeti alkotásának ős-eredeti alkatrésze”, ha a szavazás folytán mégis külön államként válna tagjává a Dunai Konföderációnak, akkor területén belül magától értetődő módon ugyanazok a rendezési elvek lesznek irányadók a nemzetiségi viszonyok tekintetében, mint Magyarországon.²⁷

A kiegyezés rendíthetetlen ellenfele

A kiegyezési tárgyalások előrehaladtával Kossuth egyre többször emelte fel tollát a hazai közvélemény felrázása érdekében, és tolla egyre élesebben fogott. 1866 novemberében *Negyvenkilencz* címmel illegális politikai lapot indított Helfy Ignác segítségével olasz földön, de a kiadás helyéül Debrecent jelölte meg – a lap becsempészésének legalábbis időleges megkönnyítése érdekében.²⁸ A mindössze öt számot megért, a korabeli magyar ellenzékot támogató folyóirat²⁹ zömében Kossuth által írt³⁰ cikkei elsősorban gazdasági és külpolitikai szemszögből bírálták a „közösügyi

²⁵ Uo. 19.

²⁶ Uo. 19–20.

²⁷ Uo. 21–22.

²⁸ *Kossuth politikai pályája. Ismert és ismeretlen politikai megnyilatkozásai tükrében.* Vál. SZABAD György. Budapest, Kossuth–Magyar Helikon, 1977. 192. (A továbbiakban: SZABAD, 1977.)

²⁹ Elérhető: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára „Gyűjtemények R. 90” állomány, I. 4772, 4788, 4816 és 4837 sz. tételek. Az 1867. évi 4–5. szám egyes írásait *A közös ügyek hálója, a Kilátások az európai bonyodalmak szempontjából, a Minő kilátást nyit a »közösügyi« munkálat a birodalom népeivel való barátságos viszony tekintetében?*, valamint *A nemzetiségi kérdés kapcsolatban a közösügyi munkálattal* címek alatt közli: *Kossuth Lajos iratai.* VII. köt. S. a. r. KOSSUTH Ferenc. Budapest, Athenaeum, 1900. 290–323., 324–342., 363–371., 372–382. (A továbbiakban: KLI VII. köt.)

³⁰ Farkas Katalin a *Negyvenkilencz* több, névtelenül megjelent cikkéről kimutatta, hogy bár erőteljesen magukon viselik Kossuth szellemiségét és szerkesztői tollának nyomát, valójában a lap előállításában közreműködő Szilágyi Virgil, a neves szélsőbaloldali politikus írásai. Az 1867. évi 4–5. szám cikkei viszont, amelyek a nemzetiségi kérdést részletesen tárgyalják, valóban Kossuth tollából származnak. Ld. FARKAS Katalin: „Az erős akarat nem ismer akadályt”. A „Negyvenkilencz” című lap története. *Századok*, 2008/3. 697–726.

alkut”. Kossuth mehökkentő metaforák³¹ és egyéb nyelvi eszközök ámulatba ejtő tárházán keresztül mutatja be, hogyan sodorja végveszélybe a közösügyi munkát az országot. Ezekre jelen írás keretei között sajnos nem áll módomban kitérni, de röviden összefoglalva a dolgot: Kossuth szerint a dinasztikus alapú, súlyos pénzügyi nehézségekkel küzdő Habsburg-államalakulat a nemzetállamok Európájában halálra van ítélve, elkerülhetetlen felbomlásakor pedig Magyarország lesz „a máglya, melyen az osztrák sas megégettetik”.³² Ezeknek az írásoknak ugyan jóval kisebb politikai visszhangja lett, mint a Deák Ferenchez címzett ún. *Cassandra-levélnek*,³³ de a nemzetiségi kérdés szempontjából sokkal többet mondanak.

A *Negyvenkilencz* 1867. évi 4–5. (utolsó, összevont) számainak *Magyarország sír-ásói* főcímet viselő terjedelmes cikksorozatában, valamint a lapszám mellékletét képező, *Az osztrák absolutismus legújabb formája* című értekezésében Kossuth az állami önrendelkezés feláldozásánál is nagyobb tragédiának látja azt, hogy milyen végzetes hatással lesz a kiegyezés a magyarság és a nemzetiségek, illetve a magyarság és a szomszéd népek viszonyára: „Austria létele ellenkezik nemcsak Magyarország, de ellenkezik mindazon nemzetiségek érdekeivel, melyek az absolutismus igáját vonsozlják”,³⁴ ennek okán „a Magyarországon lakó különböző népfajokat a dualismus czége alatt vállalkozó osztrák-magyar szövetkezés szükségkép kiengeztelhetetlen ellenségeinkké tenné, s ezen népfajoknak, melyek most Austria meg-

³¹ Néhány személyes kedvencem már az 1867 utáni időszakból származik. Kossuth többek között közösügyes sziami ikerségnek, veréb-alkotmánynak, közösügyes aranyborjúnak és közösügyes úrnek titulálta a kiegyezést és a dualista rendszert Bobory Károly országgyűlési képviselőnek, Barvart Antalnak, a szigetvári olvasóegylet elnökének, és Kubinyi Józsefnek, a *Magyar Ujság* szerkesztőjének írt leveleiben: „Tudom, azzal rémítgetik szülőföldünk jó népét, hogy, ha bele nem nyugszik a közösügyes törvényekbe, »mindent elveszít, a mit nyert«, gr. Andrassy Gyula »verebek« mind elröppennek, mert a bécsi hatalom később újra a »végletekig« menni, mintsem hogy a közösügyes sziami ikerség kötelékén tágítson. Nem akarom vitatni, hogy mily nyereség az ily veréb-alkotmány, mely oly könnyen elröpül.” (Turin, 1870. február 18.); „A törvény köztáblái összezuzattak s darabjaiból csodás vegytani elegyítéssel közösügyes aranyborjú öntetett: imadás tárgyául a magyar nemzetnek.” (Turin, 1870. március 4.); Az uralgó factiónak nem én, de az isten is hiába beszélne. Megindultak esni a közösügyes úrben, »and are falling still«, mint Milton mondja a bukott angyalokról.” (Valdieri, 1870. július 15.) Közli: KLI VIII. köt. 263., 276., 295.

³² A kiegyezés részletes kossuthi kritikájához ld. CSORBA László: A kiegyezés „kossuthiánus” kritikája. *Korunk*, 2018/2. 76–89.

³³ A drámai hangvételű, 1867. május 22-én kelt nyílt levelet május 26-án közölte a *Magyar Ujság*. Ebben Kossuth leírja, hogy a kiegyezéssel Magyarország nemcsak „legbecsesebb állami jogairól” mond le, de „szomszédainkat úgy nyugat mint kelet felé ellenségeinkké teszi; a nemzetiségi belkérdés kielégítő megoldását, a Horvátországgali kiegyezkedést lehetetleníti, s szemlátomást közelgő európai bonyodalmaknál hazánkat a vetélkedő ambícióknak czéltáblául tüzi ki”. Közli: KLI VIII. köt. 3–17.

³⁴ A közös ügyek hálója. Közli: KLI VII. köt. 319.

semmisítésére törekednek, okvetlenül a mi megsemmisítésünkre is kellene törekedniök.”³⁵ Tudniillik, ha a Habsburg-Lotaringiai ház uralma alatt lehetőség volna alkotmányos rendszer kiépítésére Ausztriában, akkor mi sem lenne egyszerűbb, mint a különböző nemzetiségeket „az alkotmányos szabadság és jólét közös élvezetében összeforrasztania, ’s a kielégített nemzetiségek segélyével leverni külellenségeit.” De ezt – mármint egy alkotmányos Ausztriát – Kossuth lehetetlennek tartja. Mi több, Ausztriának nem is áll érdekében, hogy a nemzetiségi kérdés rendeződjék, hiszen az osztrák abszolutizmus eddig is a nemzetiségek egymás ellen uszításával tudta meg-
hiúsítani azok alkotmányossági törekvéseit.³⁶ Ráadásul az osztrák–magyar kiegyezéssel nemcsak a nemzetiségi kérdés „definitív” megoldásának és a Horvátországgal való megállapodásnak a reménye veszne oda, de az új rendszer „ellenséges indulatokat fog előidézni Magyarország iránt az osztrák birodalom legtekintélyesebb nemzeteinél”, és úgy belföldön, mint külföldön, keleten és nyugaton „Magyarországnak ellenségeket teremt”.³⁷

Kossuth tisztában van vele, hogy nemcsak hazánk van abban a helyzetben, hogy polgárai különféle nemzetiséghez tartoznak, ugyanakkor keserűen állapítja meg, hogy „egyedül Magyarországnak jutott azon balszerencse, hogy a faj-, nyelv-, valláskülönbség nélküli jogegyenlőség elve nem volt képes a nemzetiségi kérdés felmerülését eltávolítani.”³⁸ Franciaországban, Nagy-Britanniában, Belgiumban, Svájcban és az Észak-amerikai Egyesült Államokban is különféle nemzetiségek élnek, de nemzetiségi kérdés – politikai értelemben – egyik országban sincs, mivel „a nyelv egysége még nem képezi s a nyelv különbfélesége nem akadályozza a nemzetiségi egységet”.³⁹ Arra, hogy az említett nemzeteknél a nemzetiségi kérdés politikai problémává ne váljék, elég volt az, hogy az állam az egyes nemzetiségekhez tartozók között ne tegyen különbséget politikai és polgári jogok tekintetében, valamint ne akadályozza a nemzetiségi érdekek szabad társadalmi fejlődését. Kossuth tehát továbbra is a kútahtyai alkotmánytervben és a dunai konföderációs tervzetben kifejtett jogegyenlőség talaján képzel el a nemzetiségi kérdés megoldását, ami viszont kizárólag egy önálló és független Magyarországnak valósítható meg – az állami egység és a nemzet erejének gyöngítése nélkül! – „ellenben, ha Magyarország azzá lesz, a mivé azt a közösügyi munkálat tenni készül, a nemzetiségi kérdés ki nem egyenlíthető”.⁴⁰

³⁵ Uo. 319.

³⁶ Az osztrák abszolutizmus legújabb formája. Melléklet a *Negyvenkilencz* 1867. februári számához. 3.

³⁷ Kilátások az európai bonyodalmak szempontjából. Közli: KLI VII. köt. 324.

³⁸ A nemzetiségi kérdés kapcsolatban a közösügyi munkálattal. Közli: KLI VII. köt. 372.

³⁹ Uo. 372.

⁴⁰ Uo. 373.

Bár ekkor már kevés esély mutatkozik arra, hogy a „közösügyi alku” létrejöttét elkerüljék, Kossuth még egyszer utoljára felvázolja a nemzetiségi kérdés lehetséges megoldását. A kérdés belügyi és nemzetközi oldalát különbözteti meg – az előbbi „könnyen kiegyenlíthető”. Tudniillik, a nemzetiségi érdekek egy része társadalmi, más része politikai jellegű. A társadalmi érdekeket az egyesületi jog alapján (a vallási közösségek mintájára), a politikai érdekeket, azaz „a közéletbeni szabad nyelvhasználatot” pedig a többségi elv alapján, a kisebbségi jogok tiszteletben tartása mellett kell érvényesíteni. A kérdés nemzetközi oldala már koránt sem ilyen egyszerű: „Igen természetes, hogy nem magyar ajkú polgártársaink érdekekkel, rokonszenvvel viseltetnek azon nemzetek sorsa iránt, melyekkel fajrokonságban állanak”, ebből fakadóan nem kizárt, hogy „ezen nemzetiségek vágyai Magyarországon kívülre gravitáljanak vagy éppen nemzetiségi érzelmök Magyarországhoz vonzalmukkal összeütközésbe jöhessen”. Ez a veszély azonban elkerülhető, ha Magyarország tökéletes közszabadságot, azaz társadalmi és politikai egyenjogúságot biztosít a nemzetiségek részére, mivel vágyaik ezen igények határán egyébként sem terjednek túl.⁴¹ Emellett az is életbevágó, hogy Magyarország olyan külpolitikát folytasson, amely nem áll ellentétben Csehország, Románia és Szerbia függetlenségi törekvéseivel, hiszen a hazai tótok, románok és szerbek ezen törekvések iránt igen nagy érdeklődést tanúsítanak. Márpedig a 65-ös bizottmány közösügyi javaslata éppen erre a szerencsétlen útra tereli az országot azzal, hogy beolvasztja a magyar hadsereget az osztrák hadseregbe, kiveszi a hadsereg vezényletét, vezérletét és szervezetét a kormányzati felelősség ellenőrző befolyása alól, és lemond a hadi költségek megszavazásának önálló államjogáról. „Nem látják-e még ezek után sem Magyarország sirásói, hogy állami függetlenségünk ezen feladásával hazánkat ellenségévé teszik azon szomszéd nemzeteknek, melyeknek legitim aspirációi iránt nem magyarajkú polgártársainknak a legtermészetesebb érdekelttséggel kell viseltetniök?”⁴² Kossuth kétségbeesett feljajdulása ezúttal is pusztába kiáltott szó maradt.

A turini remete

Miután a kiegyezés tető alá hozását a legnagyobb erőfeszítéssel sem tudta elkerülni, Kossuth turini magányába vonult az aktív politikai élettől. Mégsem volt ez teljes passzivitás. Az ellenzéki Függetlenségi Párt képviselőihez intézett számos leveléből kiderül, hogy továbbra is árgus szemekkel követte hazája sorsának alakulását, és

⁴¹ Uo. 374–376.

⁴² Uo. 382.

számos fontos politikai kérdésben megnyilatkozott a nemzeti érdekek következetesebb védelmétől, a rendi struktúrák maradványainak felszámolásától és a demokratikus törekvések támogatásától a választójog kiterjesztésén és a főrendiház eltörlésén keresztül a virilizmus megszüntetéséig és az állam és az egyház szétválasztásáig.⁴³

A nemzetiségi kérdés kapcsán azonban – egyetlen, alább tárgyalandó témakört leszámítva – nem mondott újat. 1867. december 24-én kelt levelében a nemzetiségi kérdéstről faggatózó Ján Bobulát az 1851-ben közzétett (s azóta több fordításban is megjelent) államszervezeti tervére, az 1862-ben nyilvánosságra jutott „dunai confederalionalis projectum 11-dik pontjára”, az utóbbihoz írt felvilágosításokra, valamint a *Negyvenkilencz* 4–5. számára utalja azzal, hogy az említett írásokban nézetei a nemzetiségi kérdés iránt „oly tisztán s oly szabatosan világosságba vannak helyezve, hogy csak haszontalan ismételtetést követnék el, ha azoknak újabb fejtegetésébe bocsátkoznám”.⁴⁴ Bobula egyetlen kérdésére mégis válaszol, nem minden ingerültség nélkül. A *Slovenské noviny* (Szlovák Újság) alapítója ugyanis arra volt kíváncsi, miképp értelmezi Kossuth a konföderációt a nem magyar ajkú magyarországi nemzetiségek irányában. Kossuth számára már maga a kérdés is érthetetlen, és a *Slovenské noviny* programjának azon pontjával sem látja összeegyeztethetőnek, mely Magyarország területi épségét és politikai egységét írta zászlajára. Államszövetségnek – logikus módon – csak külön államok között lehet helye, ha tehát a megoldást Magyarország különböző nemzetiségeire alkalmazni akarnánk, az azt feltételezné, hogy Magyarország – lakosainak faji s nyelvi különbsége szerint – több külön államra szaggattassék szét, hogy azok aztán egymással konföderációba léphessenek. Ilyen pedig a világon sehol sincs és soha nem is volt.⁴⁵ (Bobula nyilván területi autonómiára gondolt, pedig azt Kossuth koncepciója sosem tartalmazta.)

Az Irányi Dánielnek címzett, 1870. május 5-én kelt levele is arról tanúskodik, hogy a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos nézetei változatlanok: „Leirattam Ön kívánsága szerint a lomtáramból ügyyel-bajjal kikutatott alkotmánytervet is s ide rekesztve küldöm... [E] terv 19 év előtt iratott, azóta haladt a világ s a világgal én is, detailokban egyet-mást most talán másként irnék, de az elveket, melyek a szerves test »ossaturáját« képezik, ma is igazaknak, sőt örök igazságoknak hiszem.”⁴⁶

Helfy Ignácnak küldött, 1871. november 5-én keltezett levelében megint csak a *Negyvenkilencz* 4–5. számára utal vissza (közvetetten), és újfent leszögezi, hogy a nemzetiségi kérdés megoldása internacionális természetű: „Ha Magyarország oly

⁴³ V. ö. SZEKFŰ Gyula: Az öreg Kossuth 1867–1894. In: Uő.: *Nép, nemzet, állam. Válogatott tanulmányok*. Szerk. ERŐS Vilmos. Budapest, Osiris, 2002 [1952]. 569–591. (A továbbiakban: SZEKFŰ, 2002.)

⁴⁴ KLI VIII. köt. 145–146.

⁴⁵ Uo. 146.

⁴⁶ KLI VIII. köt. 283., 294.

politikát követ, mely kedvező azon nemzetek autonomiájának, szabadságának s illetőleg függetlenségének, melyeknek, mint fajrokonaiknak, sorsa a magyarországi nemzetiségeket igen természetesen melegen érdekli, nem kell attól félni, hogy a nemzetiségi kérdés túl fog csapongni a kielégíthető határokon hazánkban: de ha a magyarországi nemzetiségek azt látják, hogy Magyarország oly politikát követ, mely a velők fajrokon nemzetek autonomiájának, szabadságának s illetőleg függetlenségének útjában áll, nincs a világnak az a kigondolható belügyi concessiója, melylyel a nemzetiségi kérdést ki lehessen egyenlíteni.⁴⁷ Ezért is figyelni egyre nagyobb aggodalommal a keleti kérdés alakulását, és ezért borul ki a végtelenségig amiatt, hogy az Andrásy-kormány asszisztált Bécsnek a cseh autonómia megbuktatásához: „ha Beust, Andrásy et consortes uraknak az volt szándokukban, hogy a cseh államjogi kérdés a kiengesztelhetlen fajgyűlölet szenvedélyeivel complicáltassék, ez nekik sikerült – a borzalomig”⁴⁸

A nemzetiségi egyenjogúságról szóló 1868. évi XLIV. törvényről nem nyilatkozott érdemben; úgy tűnik, alapjában véve elégedett volt vele,⁴⁹ ami logikusnak tűnik, hiszen a nemzetiségi törvény – ha bevallottan nem is, de szellemisége, elvei tükrében – sokat merített Kossuth elképzeléseiből. Háromszor utalt csak a törvényre: 1870-ben, 1871-ben és 1882-ben. 1870. március 25-én Irányi Dánielnek arról írt, hogy egyelőre főleg az ellenzéknek új nemzetiségi törvényt benyújtania, mert egyrészt még nem múlt el elegendő idő az országgyűlés által nagy többséggel elfogadott törvény meghozatala óta; illetve mert az ellenzék még azt sem tudná elérni, hogy javaslatát tárgysorozatba vegyék. Inkább módosító javaslatokkal kellene javítani a törvény esetleges hiányosságain.⁵⁰ Ami a részleteket illeti, amikor 1870-ben az Országos 48-as Párt és az országgyűlés nemzetiségi képviselőiből álló ún. Nemzetiségi Kör küldöttei között tárgyalások indultak egy új nemzetiségi törvényjavaslat benyújtásával kapcsolatban, s Irányi Dániel Kossuth véleményét kérdezte, a turini remete kifejtette: nem ért egyet azzal a javaslattal, hogy a törvényjavaslat „országos nemzetiség”-ként különböztesse meg a magyarokat, románokat, szerbeket, szlovákokat, németeket és ruténeket, míg a többieket ezzel másodrangúvá nyilvánítaná – hiszen ezáltal egyenjogúság helyett privilégiumokat teremtene. Ugyanígy leszögezte,

⁴⁷ Uo. 389.

⁴⁸ Uo. 382–383.

⁴⁹ SZEKFŰ, 2002. 599.

⁵⁰ SZABAD György: Kossuth nemzetiségpolitikai irányadása a kiegyezés után. *Levéltári Közlemények*, 58. (1987) 116–119.; újabb közlése SZABAD György: Polgári átalakulás és nemzeti önrendelkezés. Válogatás Szabad György írásaiból. Vál. és az előszót írta CSORBA László és HERMANN Róbert. Szerk. BÁRÁNY Zsófia. Budapest, Line Design, 2019. Erre a forrásra Hermann Róbert professzor hívta fel a figyelmemet.

hogy a törvényhatóságok nyelvhasználatát a többségnek kellene meghatároznia, s szembehelyezkedett azzal – a szerbek által javasolt – eszmével, hogy ahol egyetlen nemzetiség sincs többségben, ott a relatív többség nyelvét használják. Leszögezte, hogy az országgyűlés nyelvének a magyarnak kell lennie, természetesen a nemzetiségek szabadon használhatnák a maguk nyelvét, s a törvényeket az ő nyelveiken is közzé kell tenni. Célszerűségi okokból javasolta, hogy a törvényhatóságok egymás közötti érintkezésében az ügyintézés nyelveként meghatározott nyelven kívül magyar fordításban is juttassák el üzeneteiket egymásnak. Végül pedig, Erdély kérdéséről nyilatkozva, kiállt az unió mellett, hozzátéve, hogy ha Magyarország független állam lenne, nem idegenkedne egy, az unió kérdéséről szóló népszavazástól; de amíg Magyarország a Monarchia része, addig az uniót fenn kell tartani. (Ugyanakkor az unió felmondása esetén is ragaszkodott volna a perszonálunió fenntartásához.) Teoretikusan felvetette azt a gondolatot is, hogy az erdélyi nemzetiségek a maguk törvényhatóságaiból olyasfajta „universitási szervezetet” hozhatnának létre, mint „minővel a szászok bírnak”. Sőt, azt is elképzelhetőnek tartotta, hogy a közös jogrend és törvényhozás mellett Erdély továbbra is némi belkormányzati önállóságot élvezzen Magyarországon belül.⁵¹ 1871. november 7-én azt írja Helffynek, hogy értesülése szerint a nemzetiségek nincsenek a nemzetiségi törvénnyel megelégedve, „[f]ormulázzák kívánataikat”. Tanácsa szerint a nemzetiségeket meg kell hallgatni, mégpedig „a testvériesség érzelmével”, akár a „szoros igazságot meghaladó engedékenységre” is készen, mégis az ország területi integritása és politikai egysége megóvásának tiszteletben tartásával.⁵² 1882-ben Mocsárynak írt levelében rosszállását fejezi ki amiatt, hogy a nemzetiségi törvényt nem hajtják tisztességesen végre – „a szószegés olajat önt a tűzre” –, viszont Mocsárynak pár hónappal korábbi személyes látogatásakor tett ígéretét, miszerint *Iratainak* sajtó alatt levő III. kötetében ajánlani fogja a nemzetiségi törvény becsületes megtartását, már nem tekinti tarthatónak: „a fenforgó körülmények közt nemcsak nem tanácsos, de nem is szabad a nemzetiségi kérdést actualitási szempontból feszegetnem; – mert az csak ürügyet szolgáltatna nemzetünk ellenségeinek kezére üzelmeiket sérelmi lepellel takarogni.”⁵³ (Kossuth itt a Bosznia-Hercegovina 1878-as osztrák–magyar okkupációja folytán előállt helyzetre utal.)

⁵¹ Uo. 251–259. E rész megírásához nyújtott segítségéért hálás köszönet illeti Hermann Róbert professzort.

⁵² Kossuth Lajos Helffy Ignácnak, Turin, 1871. november 7. Közli: KLI VIII. köt. 403.

⁵³ Kossuth Lajos Mocsáry Lajosnak. Turin, 1882. március 9. Közli: *Kossuth Lajos iratai*. IX. köt. S. a. r. KOSSUTH Ferenc. Budapest, Athenaeum, 1902. 452–453. (A továbbiakban: KLI IX. köt.)

A keleti kérdésről, a pánszlávizmus veszedelmeiről a '70-es években többször ír magánleveleiben,⁵⁴ de Bosznia okkupációja után úgy látja, a kocka el van vetve, a nemzetiségi kérdés megoldására tett korábbi javaslatai már nem alkalmazhatók: „azon politika után, melyet a két Lajthánia közösügyes kormánya a keleti kérdésben elkövetett, mely végeredményben aligha fog máshova vezetni mint oda, hogy »Magyarország lesz a máglya, melyen az osztrák sas elégettetik«, – a dunai confoederatio, melyben a dunavölgyi nemzetek s köztük a magyar nemzet teljes állami függetlenségük s nemzeti szabadságuk biztosítását találhatták volna, már többé nem lehetséges” – írja Helfynek.⁵⁵ A nemzetiségi kérdés most már egészében véve külpolitikai kérdés, semmiféle belügyi intézkedéssel meg nem oldható: „azon helyzet mellett, melyet az utóbbi keleti háboru alkalmából a hivatalos Magyarország bűnrészességével a bécsi cabinet-politika megteremtett s mely a szomszéd keleti népeket az orosz karjai közé kergette, a mi szerbjeinkre s oláhjainkra nézve pedig a külgravitationalis pontok vonzerejét orosz pártfogás mellett hatványosította: a nemzetiségi kérdés a szó szoros értelmében külpolitikai kérdéssé fejlődött, úgy hogy az többé semminemű belügyi intézkedéssel, semmi képzelhető engedményekkel meg nem oldható”. Ennélfogva Mocsárynak – korábban idézett levelében – azt tanácsolja, hogy nem is kell „túlmenni az osztó igazságnak azon szabályán, hogy a politikai s társadalmi jogok élvezetében faj-, nyelv-, valláskülönbség ne tegyen különbséget”.⁵⁶

Az erdélyi Hunyad megye és a Mezőség visszamagyarosításáról

Kossuth tehát 1867 után nem mond újat a nemzetiségi kérdésről, sőt, ha lehet, egyáltalán nem mond semmit, 1878 után végképp nem. Egyetlen téma kapcsán nyilatkozik meg mégis azzal, hogy válasza nincs a nyilvánosságra szánva, és nem is átgondolt terv – hiszen „tervet csak a helyzet tökéletes ismeretére lehet alapítani”⁵⁷ –, ez pedig Erdély egyes részeinek elrománosodása. Először Szathmáry György, a közoktatásügyi minisztérium későbbi miniszteri tanácsosa keresi meg Kossuthot 1877-ben, a Hunyad megyei eloláhosodott magyarok érdekében. Szathmáry – a Hunyadi-

⁵⁴ Ld. pl. Kossuth Lajos Simonyi Ernőnek. Collegno (al Baraccone), 1876. december 12. – Kossuth Lajos Lukács Gyulának. Collegno (al Baraccone), 1876. december 24. – Kossuth Lajos Helfy Ignácnak. Collegno (al Baraccone), 1878. július 26. Közli: KLI IX. köt. 106–116., 116–121., 262–278.

⁵⁵ Kossuth Lajos Helfy Ignácnak. Collegno (al Baraccone), 1881. június 16. Közli: KLI IX. köt. 449.

⁵⁶ Kossuth Lajos Mocsáry Lajosnak. Turin, 1882. március 9. Közli: KLI IX. köt. 452.

⁵⁷ Kossuth Lajos Szathmáry Györgynek és György Aladárnak. Collegno (al Baraccone), 1877. február 12. Közli: KLI IX. köt. 164.

mozgalom elindítója, aki már addig is elég jelentős összeget gyűjtött össze a dévai állami reáliskola ellátó intézete részére – a hazánkban akkoriban divatos jótékony célú album kiadását tervezte szerkesztőtársával, György Aladárral, melyhez megke-resték a jobb nevű magyar írókat, hogy cikkeket és más irodalmi dolgozatokat bocsássonak rendelkezésükre. Ilyen kérelemmel fordultak Kossuth Lajoshoz is, de választát Kossuth kérésére nem adták ki. Ugyancsak az elrománosodás kérdésében, az erdélyi Mezőség kapcsán, Kossuth Herman Ottóval levelezett 1877 tavaszán.⁵⁸ Leveleiben kifejti, hogy a visszamagyarosítás ilyen tömeges méretekben nem egyszerű feladat, ezért több ponton beavatkozást igényel. Fontosnak tartja a magyar iskoláztatást, különösen az óvodákban, de nem elegendőnek: „Az iskola nyelve nem fog átmenni az életbe, ha a társas viszonyokban ápolóra nem talál. [...] [E]z ügyben sikerre csak úgy lehet kilátás, ha kombinált tervszerűséggel több oldalról bele lesz nyulva a nép családi életébe, társas viszonyaiba, keresetmódjába, anyagi érdekeibe”.⁵⁹ A „főemelyüt” közgazdasági téren kell keresni, „a visszamagyarosítás művét az anyagi érdekekkel kell kapcsolatba hozni”.⁶⁰

Kezdetnek magyar fenntartású és magyar munkásokat foglalkoztató gyárakat hozna létre, a munkásokat és családjaikat a gyár körül telepítené le, ahová magyar iskolát alapítana. A gyártelep volna tehát „a góczpont, melyből az eloláhosodott szomszéd magyarokra a visszamagyarosítás melege folyton kisugárzanék”.⁶¹ Arra is törekedni kellene, hogy a szétszórta élő magyarok lassanként községekbe tömörüljenek, melyeket jó minőségű utak kötnének össze a gyárteleppel. Ezekbe a községekbe is magyar óvodát és elemi iskolát kell telepíteni. Ez azonban még nem elég, hiszen mit sem ér a magyar oktatás, ha a gyermek az iskolából kilépve, a családban csak román nyelvet hall. „A házi tűzhely s nem az iskola a nemzetiség szentegyháza s a nő, az anya, annak papnéja, kinek keze alatt a nemzetiség Vesta-tüze ki nem alhatik”.⁶² Ennek okán kiházasítási segítyt tűzne ki azon ifjak számára, akik magyar

⁵⁸ Herman Ottó Kossuthnak a hozzá címzett leveleit 1886-ban közzétette, és a könyvek eladásából származó bevételt az 1885-ben megalakult Erdélyrészi Magyar Közművelődési Egyesület javára ajánlotta fel. ELBE István: „Erdélyt előbb-utóbb aligha el nem veszítjük”. Herman Ottó és Kossuth Lajos levélváltása az elrománosodásról. In: *Vonzások és választások: a könyvtár dicsérete: Szöveg – Emlék – Kép (Bibliotheca Scientiae et Artis)*. Szerk. BOKA László – P. VÁSÁRHELYI Judit. Budapest, OSzK–Gondolat, 2011. 248. (a továbbiakban: ELBE, 2011.) A tanulmány kitér arra is, hogy míg Kossuth a vegyes házasságok és a nyelvi-kulturális asszimiláció jelenségével magyarázta az elrománosodás folyamatát, addig Herman társadalmi-biológiai okokra vezette vissza azt a Darwin-féle létfenntartási küzdelem elve alapján.

⁵⁹ Kossuth Lajos Szathmáry Györgynek és György Aladárnak. Collegno (al Baraccone), 1877. február 12. Közli: KLI IX. köt. 163.

⁶⁰ Uo. 160–161.

⁶¹ Uo. 163.

⁶² Kossuth Lajos Herman Ottónak. Collegno (al Baraccone), 1877. március 22. Közli: KLI IX. köt. 171.

leányt vesznek feleségül, kezdve azon helyiségekkel, ahol még tíz magyar házhely van. „Pár ezer forint nászajándokkal, a jövő farsangon egy napra szabott esküvőnél 12 pár közt ünnepélyesen kiosztva; és egy magyar családos magyar néptanítóval visszamagyarosítanám azt a helységet.”⁶³ Hatalmas nyelvviskolának tartja a hadsereget is, ezért javasolja, hogy a kormány „szép csendben, minden zaj nélkül” az eloláhosodott vidék besorozott ifjait magyar ezredekbe ossza be.⁶⁴

Hermannal sokat vitatkozik azon, hogy vajon mennyire feladata az államnak a visszamagyarosítás ügyébe beavatkozni, avagy a dolgot társadalmi önszerveződéssel lehet csak megoldani: „Őn azt mondja: ez nem lehet egyleti ügy; ez a nemzet ügye. Igen, de a nemzetnek ezt a maga ügyét gyakorlatilag csak egyleti úton lehet fölkarolnia; mert miután *a szentek lajstromába iktatott* István királylyal elmívelteték a *kapzsi* idegen papok azt a *bolondot*, hogy országlati maximává tétették le vele azt a politikai *blasphemiát* [KLI: lehetetlenséget], hogy egy nyelvű ország, erőtlen ország; és *ismét a papi ambitio és papi kapzsiság* keresztül vitte, hogy az állam nyelvéné nem a nemzeti, hanem a latin nyelv avattassék fel, őseink századokon át elhanyagolták nemzetiségi érdekeinket, midőn azokat általánosítani könnyű volt volna, a nélkül hogy csak resenzussal is találkoznék; e mulasztást most már helyre hozni lehetetlen.”⁶⁵ Magyarul, az állam a nemzetiségek asszimilálását, amíg azt még könnyen megtehetette volna, elmulasztotta, a magyar nyelvet évszázadokig nem ápolta; most már késő. A mértéktartó Kossuth óva int bármiféle erőszak alkalmazásától, még a jogi kényszertől is: „Arra már gondolni sem lehet, gondolni sem kell, hogy a nemzet akár kormányhatalommal, akár törvénnyel álljon közbe az oláh pap mérges csókja s azon magyarok közé, kik attól a méregtől még csak annyira sem szabadkoznak, mint az ökör a nem mérges békarokkától.”⁶⁶

„Az erős akarat nem ismer akadályt.”⁶⁷

Kossuth Lajos egész életében igazi polgári szabadsághős volt, liberális demokrata, a polgári nemzeti eszme legtisztább képviselője.⁶⁸ Utolsó leheletéig kitartott a *füg-*

⁶³ Kossuth Lajos Herman Ottónak. Collegno (al Baraccone), 1877. május 30. Közli: KLI IX. köt. 196.

⁶⁴ Kossuth Lajos Szathmáry Györgynek Közli: KLI IX. köt. 164.

⁶⁵ Kossuth Lajos Herman Ottónak. Collegno (al Baraccone), 1877. március 22. Közli: KLI IX. köt. 175–176. Az idézetet ELBE, 2011. 254. közlése, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött eredeti levél alapján pontosítottam, a Kossuth Lajos irataiból kimaradt részeket dőlttel szedve.

⁶⁶ KLI IX. köt. 176.

⁶⁷ A *Negyvenkilencz* című folyóirat mottója, Kossuth 1851. évi marseilles-i beszéde alapján.

⁶⁸ SZEKFÜ, 2002. 573–577. – DEÁK Ágnes: Kossuth Lajos és a 19. század koreszméi. *Vigilia*, 1998/11. 830–833.

getlen magyar államiság eszméje mellett, és a nemzetiségi kérdés megoldását csak annak keretein belül tudta elképzelni, a teljes *polgári-politikai jogegyenlőség* alapján: „két egymást kölcsönösen kiegészítő eszme volt, mely, a mióta elmém a hazafiui kötelességek tudtára megérett, vezércsillagként világitott előttem a becsületes igyekezet ösvényén. Az egyik a független magyar államiság, melyhez egy ezeréves történelem hazánknak elvitázhatlan jogot adott; a másik jogegyenlőség a magyar haza minden polgára számára faj-, nyelv-, vallás-, osztálykülönség nélkül, a nemzet politikai egységének s a közös haza magyar állami típusának fentartásával.”⁶⁹ Kossuth politikájának eme két vezércsillaga mellett kiemelendő, hogy Magyarország nemzeti önrendelkezését társítani akarta a történetileg kialakultnak tekintett, köztük a szomszédos európai nemzetek függetlenségi törekvéseivel (ld. konföderációs javaslatait, a keleti kérdéssel kapcsolatos figyelmeztetéseit). Ugyan a „nemzet” és a „nemzetiség” megkülönböztetésében⁷⁰ némiképp befolyásolta a Magyarország állami egységének fenntartására irányuló igyekezete, az kétségtelen, hogy a nemzetiségek egységes államkeretben való együttélését nem az alá- és fölérendeltségi viszonyok fellevenítése mentén, hanem a demokratikus *önkormányzatiság* formájában képzelte el.⁷¹

A 91 éves Kossuth csak halálos ágyán tette le a tollat. Utolsó sorai *Iratai V.* kötetének 229–231. lapjain jelentek meg, egy rendkívüli ember rendkívüli akaratának bizonyosságául: „[...] nem a Habsburg háznak, hanem az osztrák császári és magyar királyi méltóság egy személybe cumulatiójának vagyok ellensége; ennek igenis, bár tehetetlen, de megtörhetlen, de hajthatatlan ellensége vagyok és maradok mind halálomig.”⁷²

⁶⁹ Kossuth Lajos Finck Jánosnak, Sopron sz. kir. város polgármesterének. Turin, 1883. július 18. Közli: *Kossuth Lajos iratai*. X. köt. S. a. r. Kossuth Ferenc. Budapest, Athenaeum, 1904. 112.

⁷⁰ „»Nemzetiség« és »nemzet« két különböző dolog. Az első egy ethnographiai véletlen. A második a történelem műve.” *Iratai francia kiadásának Előszava*. Collegno (Turin mellett), 1880. szeptember. Közli: KLI IX. köt. 394.

⁷¹ SZABAD, 1977. 203

⁷² *Kossuth Lajos iratai*. V. köt. S. a. r. HELFY Ignác. Budapest, 1895. 231. (Kossuth Ferenc szerkesztői előszavából tudjuk, hogy ezek voltak atyja utolsó szavai: KLI V. köt. VII–VIII.)

A KÖTET SZERZŐI

Csorba László, az MTA doktora, ELTE BTK Történeti Intézet, egyetemi tanár
Debreczeni-Droppán Béla, történész-levéltáros, főmuzeológus, Magyar Nemzeti Múzeum

Hermann Róbert, az MTA doktora, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, a parancsnok tudományos helyettese; Károli Gáspár Református Egyetem, a Történettudományi Doktori Iskola vezetője; VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, Dualizmus-kori kutatócsoport, csoportvezető

Kovács Emőke, PhD, történész

Kovács Kálmán Árpád, PhD, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, Dualizmus-kori kutatócsoport, tudományos munkatárs

Lajtai L. László, PhD, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, Dualizmus-kori kutatócsoport, tudományos munkatárs; Nemzeti Közszerológiai Egyetem, Eötvös József Kutatóközpont, Molnár Tamás Kutatóintézet, tudományos munkatárs

Ligeti Dávid, PhD, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, Dualizmus-kori kutatócsoport, tudományos főmunkatárs

Nagy Noémi, PhD, Eötvös Loránd Kutatási Hálózat-ELTE Jogtörténeti kutatócsoport, tudományos munkatárs; Nemzeti Közszerológiai Egyetem, Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, Nemzetközi Jogi Tanszék, adjunktus

Schwarzwölder Ádám, VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, Dualizmus-kori kutatócsoport, tudományos segédmunkatárs

*A Magyar Napló Kiadó
az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének,
valamint az 1999-ben alapított
Könyves Szövetségnek tagja
www.konyves-szovetseg.hu*

Kiadja a Magyar Napló Kiadó Kft.
1062 Budapest, Bajza u. 18.
www.magyarnaplo.hu
Felelős kiadó a Kft. ügyvezetője
Felelős szerkesztő Zsiga Kristóf
A kötetet gondozta XXXXX
Tördelőszerkesztő Bornemissza Ádám
A borítót Oláh Mátyás László és Porpáczy Zoltán tervezte
Készült a Pannónia Nyomdában, Budapesten